E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

„ LAYLI VA MAJNUN‘‘ DOSTONIDAGI ARAB HARFLARIGA ASOSLANGAN SHE’RIY SAN’ATLAR

Crossref Doi : https://doi.org/10.37547/iqro-volume04-issue01-53

Hafiza Jabboralieva
NamDU filologiya fakul'teti 3-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: **Rayhona G‘oyibboyeva**
NamDU o‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: rgoyibboyeva@gmail.com

Annotatsiya
Alisher Navoiy ijodida arab harflari ishtirok etgan baytlarga juda ko‘p marotaba duch kelamiz. Ana shunday harflarni qo‘llash bilan o‘zining go‘zal va betakror his-tuyg‘ularini marjondek satrlarga joylaydi. Ushbu maqolada „ Layli va Majnun‘‘ dostonidagi arab harflariga asoslangan she’riy san’atlar tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar
Arab harflari, she’riy san’atlar, mubolag‘a, kitobat san’ati, tashbeh, talmeh, istiora.

O‘zbek tili leksikasining boyishida arab tilining o‘rni beqiyos. Tilimizda arab tilidan o‘zlashgan so‘z va iboralar juda kata qismni tashkil qiladi. Arab tilidan o‘zlashgan so‘zlar deyarli o‘z qatlamimizga aylanib ulgurdi. Bunday so‘zlar tilimizga o‘zlashishiga bir qator sabablar bor. Ulardan biri Islom dinini yoyish maqsadida O‘rta Osiyoning arablar tomonidan istilo qilinishidir.VII asr o‘rtalarida arablar tomonidan bosib olingach, O‘rta Osiyo Arab xalifaligi tarkibiga kiritiladi. Arablar istilosiga qadar amalda bo‘lgan mahalliy so‘g‘d tilidagi ilmiy asarlar,kitoblar yo‘q qilinadi,ibodatxonalar jome’ masjidlariga aylantiriladi. Amalda bo‘lgan tohar, oromiy, va so‘g‘d tillarining o‘rnini asta-sekinlik bilan arab tili egallay boshlaydi. O‘rta Osiyoning arablar tomonidan zabt etilishi, Arab xalifaligi tartiblari mamlakatda joriy etilishi va, albatta,davlat tili sifatida arab tilining iste’molda bo‘lishi bu tilning nafaqatxalq tomonidan keng qo‘llanishiga, balki asarlar ham ayni mana shu tilda yaratilishiga zamin bo‘ldi. O‘sha davrda yashab, ijod etgan deyarli barcha ajdodlarimizning asarlari arab tilida yozilgandir.
Xalq o‘rtasida arab tili keng yoyilishiga yana bir sabab „Qur’oni karim‘‘dir. Muqaddas manbalarni, jumladan, „Qur’oni karim‘‘ va hadisi shariflarni o‘rganish, uning ma’nosini tushunishga bo‘lgan intilish ham mazkur tilning iste’molda keng qo‘llanishiga sabab bo‘ldi.

Hayotning har bir jabhasida asrlar o‘tishi bilan arab tili keng qo‘llana boshladi. Hattoki masjid-u madrasalarning peshtoqini bezashda ham arab tilidan foydalanildi. Arab harflariga asoslangan maxsus she’riy san’atlar yuzaga keldi.Bunday she’riy san’atlar, harfiy o‘yinlar ko‘plab mumtoz asarlarimizni bezadi. Arab harflariga asoslangan tashbeh, kitobat kabi she’riy san’atlar bir qator ijodkorlarning nodir asarlarida uchraydi. Mana shunday tengsiz namunalar ichida o‘ziga xos bo‘y ko‘rsatgan Alisher Navoiy asarlarini ham arab harflariga asoslangan she’riy san’atlarsiz tasavvur qila olmaymiz. Alisher Navoiyning ko‘plab asarlari , devonlaridan o‘rin olgan ko‘plab baytlari yuqorida sanab o‘tilgan go‘zal she’riy san’atlar ila o‘zgacha rang olgan. Navoiy ijodiga

oshno bo‘lgan har bir kitobxon bu rang-baranglikdan, o‘zgacha musiqiylik va baytlar ohangidan bahra oladi.

Keling, quyida Alisher Navoiy „Xamsa‘‘sida o‘ziga xos o‘rin egallagan „Layli va Majnun‘‘ dostonidagi arab harflari va ular bilan bezalgan baytlar haqida so‘z yuritamiz. Misralarga e’tibor beradigan bo‘lsak, ulardagi asosiy she’riy san’atlar sifatida tashbeh hamda kitobat san’atini ko‘rishimiz mumkin.

Quyidagi baytga etibor bering:

Boshig‘a chu bilsa sajda chog‘in,
„He‘‘ davrasidin sunub ayog‘in.

Mazkur baytda arab alifbosidagi „he‘‘ harfi bilan bog‘liq bo‘lgan kitobat san’ati qo‘llangan. Misrada ibodat chog‘idagi inson holati tasvirlangan. Unga ko‘ra sajda chog‘idagi insonning holati arab alifbosidagi „he‘‘ harfining yozilishiga o‘xshaydi. Naqadar go‘zal o‘xshatish. Alisher Navoiy mazkur baytni qo‘llash orqali tashbeh she’riy san’atini yuzaga keltirgan.

Bal sajdadajismi chun topib ham,
Aylab ani „he‘‘ xamiga mudg‘am.

Mazkur baytda ham ibodat chog‘idagi inson tasvirlangan. Hammamizga ma’lumki, ibodat Alloh bilan bo‘lgan bizning pinhoniy suhbatimizdir, ibodat Allohga bo‘lgan pinhoniy ishqimizdir. Bu ishq faqat jismda emas, balki qalbda , ruhda bo‘lmog‘I lozim. Chunki Alloh va unga bo‘lgan muhabbatimiz faqat qalbdagina bo‘ladi.Mazkur baytda ham aynan Allohga bo‘lgan muhabbati jo‘sh urgan bandaning, Oliy Zot qarshisidagi ibodatga chog‘langan kishining holati ifodalangan. Ibodat ,asosan, ko ‘ ngilda bo‘lishi jism unga ko‘makchi bo‘lishi tasvirlangan. Ushbu baytda ham insonning jismi sajda chog‘ida „he‘‘ kabi tasvirlangan. Buni „mudg‘am ‘‘ so‘zi orqali ham ifodalagan. Mudg‘am so‘zi „birikkan,yashiringan‘‘ degan ma’noni bildiradi.

Yakroni bo‘lib chu charx paymoy,
Nun o‘rnig‘a na’l anga yangi oy.

Yakron – yol va dumlari oq, tanasi qizg‘ish ot.

Paymoy- tortuvchi, kezuvchi.

Na’l- taqa.

Mazkur baytda ko‘rishimiz mumkinki, nun harfining yozilishi „na’l‘‘ , ya’ni otning taqasiga o‘xshatiladi. Yozilishi jihatidan nun ham, shakl jihatidan otning taqasi ham yarim oy shaklida bo‘lgani uchun ushbu baytda unga ishora qilib tashbeh qilinmoqda.

Ham lom livog‘a zulfi pur xam,
Bu qasr sutuni so‘ng alif ham.

Sutun- ustun.

Livo- bayroq.

Pur- ko‘p, to‘la.

Ushbu baytda alif tik bo‘lgani uchun ustunga o‘xshatilmoqda. Alifni qasrning ustuni sifatida ta’rif etmoqda Navoiy. „Zulfi pur‘‘ iborasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ushbu birikma izofa bo‘lib , u sochlarning ko‘pligini ifodalash uchun qo‘llanilgan. Baytning mazmuniga ko‘ra ko‘p sochlar lom bayrog‘iga banda ekanligi, bu qasrning ustuni esa alif bo‘lishi ifodalangan.

Kin vaqtiki ochilib kamandi,
Dol o‘rnig‘a fath zulfi bandi.

E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

Kin- adovat, o‘ch.
Kamand – sirtmoq.
Misrada ham arab harflariga asoslangan tashbeh she’riy san’atini ko‘rishimiz mumkin. Baytning tahliliga o‘tadigan bo‘lsak, „kin‘‘ – adovat,o‘ch olish vaqtida sirtmoq ochiladi.Arab alifbosidagi „dol‘‘ yozilish jihatdan sirtmoqqa o‘xshatiladi. Mazkur baytga ko‘ra yorning sochlari dol kabi „ kin vaqtida‘‘ sirtmoq vazifasini bajaradi.

Mimin qilibon aso naziri,
Musodek ish o‘lsa dastgiri.

Dastgir- yordamchi, madad beruvchi/sop.
Aso- tayoq.
Mazkur misra tahliliga to‘xtaladigan bo‘lsak, yuqoridagi biz uchun notanish bo‘lgan so‘zlar ma’nosini anglash uning mazmunini to‘liq tushunish imkonini yaratadi. Baytga ko‘ra arab alifbosidagi „mim‘‘ harfi „aso‘‘, ya’ni tayoqning asosiga tashbeh qilinadi. Ushbu baytda Muso tayog‘iga ishorani ham ko‘rish mumkin. Misrada qo‘llangan „dastgir‘‘ so‘zini dasta, sop ma’nosida ham, madad beruvchi ma’nosida ham tushunishimiz mumkin. Mim asosi bo‘lgan tayoq Muso tayog‘idek madad beruvchi bo‘lishi haqida ifodalangan misrada.

Xusrav ruhig‘a yetkurub shayn,
Lekin yana birga qurratul-ayn.

Shayn- ayb, nuqson.
Qurratul-ayn- ko‘z qorachig‘i.
Mazkur misra „Xusrav‘‘ obrazini keltirish orqali talmeh she’riy san’ati orqali bezalgan. Misradagi hozirgi o‘zbek adabiy tili uchun notanish bo‘lgan so‘zlarning ma’nosini uqish misraning mazmunini biz uchun oydinlashtirib beradi.
Bayt tahliliga to‘xtaladigan bo‘lsak, an’anaviy qahramon bo‘lgan Xusrav obraziga ishora borligini ko‘rishimiz mumkin. Baytga ko‘ra „shayn‘‘- ayb,nuqson degan ma’noni anglatadi. „Qurratul-ayn‘‘ esa ko‘z qorachig‘i ma’nosida berilgan. Shunga ko‘ra baytning mazmuni oydinlashadi: Xusrav ruhiga ,uning tabiatiga ayb, nuqson yetkazsak-da, uning kamchiliklari u bilan yana birga , go‘yoki ko‘z qorachig‘i kabi unga yaqindir.

Ham jon kelib ikki la’li maygun,
Ham tavqi zaqan kelib anga nun.

Maygun- qizil.
Zaqan- iyak.
La’l- qimmatbaho tosh, lab ma’nosida.
Baytning mazmuni: ikki qizil labi jon bo‘lsa, iyak ostidagi baqbaqalari „jon‘‘ so‘zining nun harfidir.
Bir-biridan go‘zal talmeh, tashbeh-u kitobat san’atlarini o‘ziga xos tarzda qo‘llay olish Alisher Navoiy ijodiga xosdir. „Shams-ul millat‘‘ bo‘lgan buyuk xamsanavis ijodkor mazkur parchada ham ushbu an’anadan chekinmagan holda arab alifbosidagi harfdan foydalanib, ajoyib bayt yaratadi. Baytda qo‘llangan „la’l‘‘ yorning labiga ishora qiladi va bu orqali Navoiy istiora san’atini mohirlik bilan qo‘llaydi.
Zaqan insonning iyagini ifodalaydi. Baytning mazmuniga ko‘ra nun harfining yozilishi yarim oy shaklida bo‘lgani uchun iyakka ham ishora qiladi.Demak, Alisher Navoiy nun harfini iyakka qiyos etish orqali tashbeh san’atidan mohironalik bilan foydalandi desak ham, arab alifbosida

yoziladigan „jon‘‘ so‘ziga ishora qilib, kitobat san’atidan foydalandi, desak ham mubolag‘a bo‘lmaydi.

Zulfu yuzi xad yonidag‘i dol,
Fam nuqtasi og‘zi ustida xol.

Xad- yuz.
Fam- og‘iz.

Arab harflaridan foydalanib, kitobat san’atini a’lo darajada qo‘llay olish Navoiy ijodining o‘ziga xosligi, buyuk xamsanavis ijodkorning naqadar Benazir ekanligini yana bir bor ibotlaydi. Baytning birinchi misrasiga e’tibor beringa:go‘zal ma’shuqaning sochi-yu yuzini ta’riflaydi. „Xad‘‘ so‘zi orqali yuz so‘zining arab tilidagi variantini beradi. „Xad‘‘ so‘zining hosil bo‘lishida ishtirok etgan „dol‘‘ harfini ma’shuqaning go‘zalligiga go‘zallik qo‘shgan zulfga qiyos etadi.

Baytning ikkinchi misrasida ham xuddi mana shunday holatni ko‘rish mumkin. „Fam‘‘ so‘zining arab harflari asosida yozilishiga diqqat qiladigan bo‘lsak, f harfining yuqorisida joylashgan nuqta labning ustidagi xolga qiyoslanadi. Navoiy arab harflariga asoslanib ajoyib she’riy o‘yin qiladi va bu orqali baytning mazmunini bezaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Alisher Navoiy nafaqat o‘z zamondoshlari orasida, balki bugungi kungacha ijod etgan shoirlar orasida ham alohida o‘ringa ega benazir ijodkordir. Uning qalamidan to‘kilgan har bir so‘z she‘riyat olamida o‘zgacha jaranglaydi. Uning ijodini o‘qir ekanmiz ko‘plab she’riy san’atlarga duch kelamiz. Ularning ayrimlari bilan esa yuqorida tanishib chiqdik. Buyuk xamsanavis tomonidan yozilgan har bir bayt hamisha adabiyot chamanining eng go‘zal gullari bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 9- tom. - Toshkent, 1992.
2. Alisher Navoiy. Layli va Majnun. - Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1990.
3. Navoiy asarlarining izohli lug'ati. 1- tom. - Toshkent: Fan, 1983.
4. Navoiy asarlarining izohli lug'ati. 2-tom. - Toshkent: Fan, 1983.
5. Navoiy asarlarining izohli lug'ati. 3-tom. - Toshkent: Fan, 1984.
6. Navoiy asarlarining izohli lug'ati. 4- tom. - Toshkent: Fan, 1985.
7. Иброхимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Дарслик, 1-қисм - Тошкент, 2005.
8. Носиров О. ва бошқалар “Ан-Наим Ал-Кабир” (Ўзбекча-арабча луғат). “Ал-Ҳилол” нашриёти, - Тошкент, 2013.
9. Goyibboeva Rayhonoy Ahmadjonovna, Havaskhon Solikhojayeva. Interpretation of kings in alisher navoi's «history of the property of ajam. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Year: 2021 Issue: 06 Volume: 98 Published: 15.06.2021 http://T_Science.org/arxivDOI/2021/06-98.html
10. Goyibboeva Rayhonoy. The image of Abdurahmon Jami in Navoi's prose. Germany World Bulletin of Social Sciences (WBSS) Available Online at: https://www.scholarexpress.net Vol. 10, May,2022 ISSN: 2749-361X

11. Goyibboeva Rayhonoy Ahmadjonovna, Mominjon Sulaymanov. Topics and specific features of alisher navoi's prose works. ACADEMICIA : An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-7137, Vol. 11 Issue 12, December 2021, Impact Factor: SJIF 2021 = 7. 492 https://saarj.com/academicia-current-issue/

12. Ulukov N., Yunusova B. About “alpamish” byblionim, name and nickname of main character https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=THVA4OIAAAAJ&citation_for_view=THVA4OIAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC

13. Yunusova B. Linguistic analysis and description of anthroponyms in the epic"alpomish"https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=THVA4OIAAAAJ&citation_forview=THVA4OIAAAAJ:u5HHmVD_uO8C

14. Asranov Mirzaolim Artikovich, Goyibboeva Rayhonoy Akhmadjonovna. (2023). Negative particles in arabic and their effect on nouns. International bulletin of applied science and technology, 3(5), 766–769. https://doi.org/10.5281/zenodo.7960682

15. Goyibboeva Rayhonoy Akhmadjonovna. (2023). Reflection of the teacher-disciple tradition in navoi's prose. International bulletin of applied science and technology, 3(4), 477–480. https://doi.org/10.5281/zenodo.7827413

16. . Shavkatjon Abdurahmonov, Nozima Kozakova. Expression of pragmatic meaning in lexical units. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LxG3sGAAAAAJ&citation_for_view=LxG3sGAAAAAJ:u-x6o8ySG0sC

17. Nozima Kozakova. Main Concepts in Pragma Linguistic Analysis of Literary Text (In the Examples of Gafur Gulyam’s Works) International Journal of Science and Research (IJSR) ISSN: 2319-7064 ResearchGate Impact Factor (2018): 0.28 | SJIF (2018): https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LxG3sGAAAAAJ&citation_for_view=LxG3sGAAAAAJ:d1gkVwhDpl0C

18. . Dilarom Babakhanova Akhmatkhanovna. About the history of speech culture and art of oratory. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Online available at: http://t-science.org/. Vol. 80, Year – 2019, Issue 12. e-ISSN: 2409-0085

19. Rahmatullaev Yunuskhon and G'oyibboeva Rayhona *Analysis Of Nouns In The Accusative Cases In Arabic* International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) ISSN: 2509-0119. Vol. 25 No. 2 March 2021, pp. 63-66 http://ijpsat.ijsht-journals.org

20. Yuldashev Otabek, Mohidil Olimova. (2023). Lexical-semantic analysis of certain definitions and vulgarisms used in tahir malik's "shaytanat". International bulletin of applied science and technology, 3(5), 718–722. https://doi.org/10.5281/zenodo.7956199

21. Saidova Mukhabbathan Shukrullaevna. (2023). Semantic and lexical features of kinship terms in the uzbek language. International bulletin of applied science and technology, 3(5), 714–717. https://doi.org/10.5281/zenodo.7956177

22. G'oyibboyeva Rayhonoy Ahmadjonovna, & Mahmudjonova Dilnoza Ilhomjon qizi. (2023). THE PROGRESS OF SCIENCE JOURNAL APRIL- 2023 O'zbek tiliga o'zlashgan ayrim arabiy so'zlarning lisoniy xususiyatlari. https://doi.org/10.5281/zenodo.7985797